

Зубенко О. А.,

асистент,

Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка

ЖАНР ЛІТЕРАТУРНОЇ КАЗКИ У ТВОРЧОСТІ В. КРАПИВІНА

Немає більш важливої мети для будь-якого народу, ніж виховання майбутнього покоління. Ще не маючи писемності, народ створював казку, яка із покоління в покоління була одним із найнеобхідніших інструментів виховання. Та не тільки в давні часи казка мала великий художній потенціал, що пробуджував у дітей розуміння високих життєвих цінностей, її дидактизм потрібний і сучасній людині. Тож звернення до дослідження жанру, проблематики, художніх особливостей казки залишається і до сьогодні одним із найактуальніших.

Найбільш дискусійним є питання визначення жанру літературної казки. Деякі дослідники вважають, що літературна казка наслідує фольклорну традицію, інші визначають її як авторський, цілком самостійний твір, що підкорюється волі письменника. В українському та російському літературознавстві казка стала предметом дослідження таких науковців: І. Лупанової, Л. Брауде, Л. Дерези, Ю. Ярмиша, І. Олмакової, М. Липовецького, О. Горбонос та ін., які досліджували взаємозв'язок фольклорної та літературної казки, намагалися виявити спільні та відмінні риси цих жанрів.

У художній літературі помітні спроби письменників проникнути в жанр фольклорної казки з метою її осучаснення. Це відбувається з причин відтворення в літературі проблем сучасності і намаганням викласти ці проблеми в доступній для дитини казковій формі. Визначення жанру літературної казки і до сьогодні залишається відкритим, лише у декількох словниках знаходимо тлумачення цього терміну ("Лексикон загального і порівняльного літературознавства" (Чернівці, 2001), "Литературная энциклопедия терминов и понятий" (Москва, 2001) тощо). Найбільш поширеною і усталеною вважається дефініція дослідниці літературної казки Л. Брауде: "Літературна казка – це авторський художній твір, прозаїчний або поетичний твір, який ґрунтується або на фольклорних джерелах, або є суто оригінальним; твір переважно фантастичний, чарівний, який замальовує незвичайні пригоди вигаданих героїв і в деяких випадках орієнтований на дітей; твір, у якому чудо відіграє роль сюжетоутворюючого фактора, служить відправною точкою характеристики персонажів" [4, 234]. З початку виникнення літературної казки і до сьогодні з кожним періодом свого розвитку цей жанр набуває ознак, що відповідають тенденціям розвитку художньої літератури відповідного періоду.

Метою цієї розвідки є з'ясування особливостей жанру російської літературної казки кінця ХХ століття на прикладі творчості В. Крапивіна. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання: розкрити специфіку творів письменника, які поєднують у собі ознаки фольклорної казки та реалістичних жанрів художньої літератури кінця ХХ століття (повісті, роману); визначити жанрово-стильові домінанти казок В. Крапивіна.

Російська літературна казка кінця ХХ століття має ряд специфічних рис, що вирізняють авторів цієї форми з-поміж письменників-казкарів попередніх епох. ХХ століття з його науково-технічним прогресом та рядом соціальних перебудов спричиняє до змін і у сфері мистецтва загалом та художньої літератури зокрема. Актуальним на той час є звернення митців до науково-фантастичного жанру, риси якого знаходять своє відображення і в жанрі літературної казки. Літературна казка попереднього століття увібрала ознаки інших, популярних тоді жанрів (повісті, роману). Тому найбільш характерною особливістю казки кінця ХХ століття є тісний зв'язок з реалістичними жанрами, що призводить до відображення в ній злободенних проблем сучасного життя.

У становленні сучасної російської літературної казки фольклорні мотиви залишаються не менш важливими: статичність персонажів, розширення часу і простору, поділ героїв на позитивні та негативні, щасливий кінець, повчальний характер, пригодницький сюжет, наявність чарівних елементів і персонажів. Зазначені риси можемо віднайти майже в кожній казці письменників ХХ століття. Однак казковий сюжет не відірваний від реальності, у ньому піднімаються нагальні проблеми суспільства, головні герої реалістичні, усі вчинки та поведінка персонажів глибоко мотивована соціальним середовищем. У якій б фантастичні обставини не потрапив герой, він керується винятково людською логікою.

Герої сучасних казок близькі за своїм характером читачеві, оскільки зіштовхуються з такими ж проблемами, як і сучасна молодь. Зближення з реалістичними і фантастичними жанрами літературної казки зумовлює виникнення популярної у ХХ столітті повісті-казки, яка характеризується більшим об'ємом порівняно з традиційними казками. Це зумовлено посиленою увагою письменників до побутових деталей, розширенням сюжетних ліній, збільшенням кількості персонажів, оскільки автор прагне глибоко проаналізувати характер дитини і висвітлити гострі проблеми сучасності. Дослідниця Н. Богатирьова щодо жанру літературної казки ХХ століття зазначає: "Автори сміливо експериментували, прагнучи втілити ідею не у вигляді поєднання традиційних сюжетних мотивів, а через показ нових героїв, їх взаємовідносин, вчинків, характерів. Розширюється тематика казки, у художню тканину твору активно включається матеріал дійсності. Дитячі письменники прагнуть вивести казку із кола традиційних образів і сюжетів у світ, побудований за складними законами реальності і фантастики" [1].

Літературна казка кінця ХХ століття піднімає питання моральної проблематики, поведінка героїв психологічно вмотивована, казці притаманна глибока філософічність та соціальна спрямованість. Ці риси простежуються і в літературних казках В. Крапивіна. Не дивлячись на те, що В. Крапивін є досить популярним сучасним російським письменником, твори якого видаються численними тиражами, його творчість залишається мало дослідженою. У вивченні жанру літературної казки письменника варто відзначити роботи Н. Богатрьової та К. Великанової, побічно цієї проблеми торкалися у своїх статтях Н. Качмазова, М. Борисов, С. Мешавкін, Р. Арбітман та ін.

Жанр казки В. Крапивіна має свої специфічні риси. У творах російського письменника відбувається змішування фантастичного і реального планів, роль чарівних елементів відходить на другий план, якщо персонажам казок і притаманні чарівні перевтілення чи перенесення в казкову країну, то такий авторський прийом обов'язково супроводжується глибокою соціальною чи психологічною взаємообумовленістю. Герої крапивінських казок – звичайні хлопчики і дівчатка. Автор глибоко досліджує характер сучасного йому підлітка, розкриває соціальні проблеми близькі тогочасній молоді. Письменник намагається показати читачеві, що диво існує поряд з буденністю, а чудеса можуть творити звичайні люди, наділені здатністю мислити нестандартно, бачити піднесене, магічне у повсякденному, обивательському.

Найбільш поширений у творчості В. Крапивіна жанр повісті-казки. Хоча щодо визначення жанрової приналежності його творів і до сьогодні серед науковців немає одностайної думки. Одні дослідники класифікують твори письменника як шкільні повісті, у яких наявні казкові елементи, інші зараховують їх більше до фантастичної повісті, ніж до казкової, виокремлюють також філософсько-алегоричні повісті. Ми у своєму дослідженні визначаємо їх як літературні казки (причому деяким творам притаманні автобіографічні елементи, що дає змогу виокремити жанр автобіографічної казки). Межа, яка відділяє фантастику В. Крапивіна від казкових повістей, майже непомітна. На тісне переплетення казкових елементів і фантастики у творах російського письменника вказує дослідник його творчості М. Борисов: “Якщо і раніше казка майже безболісно переходила в реалістичну фантастику в трилогії “У ніч великого припливу” (1969–1977), якщо і раніше повість могла мати в собі змішану казково-фантастичну атрибутику в “Дітях синього фламінго” (1980), то пізніше казка і фантастика переплелись іще тісніше і органічніше – повісті і романи із різних циклів тепер мають спільних героїв, спільний антураж, історію і всезагальну “дзеркальність світу” [3, 207]. Казки В. Крапивіна фантастичні, а фантастика казкова.

Хоч межі жанру літературної казки письменника розширені (казкове переплетене з реальністю), традиційні ознаки жанру все ж простежуються. На рисі осучаснення літературної казки В. Крапивіним вказує і дослідниця його творчості Н. Богатрьова: “У своїй творчості він використав основні принципи створення художнього світу літературних казок: перенесення конфлікту у духовну сферу, відведення головної ролі в казці дитині, психологічне обґрунтування чаклунства, переплетення казкового і реального, еволюція характеру героя” [1]. З наведеної цитати можемо зробити висновок, що для казок В. Крапивіна характерні і традиційні ознаки фольклорного жанру, і адаптація авторської казки до сучасних тенденцій розвитку жанрів художньої літератури.

Звернення письменника до літературної казки починається з середини 1970-х років з виходом твору “Баркентина з ім'ям Зірки” і стає одним із домінуючих у його творчості у 80-ті роки: “Килим-літак” (1976), “Діти синього фламінго” (1981), “Голуб'ятня на жовтій поляні” (1983), “Тополина сорочка” (1984), “Срібне дерево зі співаючим котом” (1992) тощо. Наближені до жанру казки можемо назвати ряд

алегорично-фантастичних повістей, що увійшли до циклу про Великий Кристал. Перехід письменника від казки до фантастики логічний і природний, зазначає С. Мешавкін, тим більше, що крапивінська фантастика органічно включає в себе прийоми і образи казки, у творах письменника гармонійно співіснують реальність, фантастика і казка, однак частіше всього сюжет рухається все ж таки за законами казки. Аналізуючи казки В. Крапивіна, С. Мешавкін визначає причини звернення російського письменника до жанру казки: “У казці ніщо не сковує уяву письменника, і він із захватом відтворює саме той світ, у якому найбільш повно може проявити себе маленький герой” [6, 177]. Дослідник простежує, що в центрі казок В. Крапивіна лежить поєднання реального і чарівного, як своєрідної гри, умови якої із задоволенням приймає дитина, причому грається вона не з метою розваги, а з метою пізнання життя: “Дитинство не ділить дійсність на життя і казки, доводить Крапивін своїми творами. У дитинстві все справжнє, і казки теж справжні” [6, 177]. М. Борисов у статті “Тривожні казки”, присвяченій творчості В. Крапивіна, дає наступне визначення жанру: “Казка – це невизначені мотивації вчинків, як уві сні, умовний антураж, доволі неконкретне місце і час казкової дії, ненав’язливе “обрамлення”, яке штучно обґрунтовує і підготовлює вторгнення особливих реалій” [3, 207]. Звернення до казок та фантастики дозволяє письменнику створити більш загострені конфлікти і екстремальні ситуації, у яких діє сучасний реальний підліток.

Зближення літературної казки В. Крапивіна з повістю пояснюється тим фактом, що спочатку письменник увійшов у літературу як автор шкільних повістей, у які поступово вносились якісь чарівні елементи і вже остаточно втілились у казково-фантастичному жанрі. Причому сам письменник наголошує на тому, що елементи казкового, чарівного він використовує швидше як засіб глибшого проникнення в реальні соціально-моральні проблеми, ніж як прийом відсторонення від повсякденності і втечу від реального життя: “Створювати казку – це означає прагнути подивитися на звичні будні під іншим кутом зору, допомогти читачеві побачити в буденній дійсності яскраві фарби, розбудити у ньому гостроту і свіжість почуттів і вражень” [1]. Дія і походження самих чарівних предметів майже завжди мають логічне обґрунтування, їх поява і використання також підкорюються визначеним законам. Все чудесне, незвичайне, фантастичне локалізоване у середовищі буденного і може трактуватися довільно.

Творчості В. Крапивіна притаманний романтичний світогляд. Відзначимо той факт, що саме в період розвитку романтизму виникає і активно розвивається жанр літературної казки. І це не випадково, адже література XIX століття вся була пронизана фольклорними елементами, казки стали у той період невід’ємною частиною художньої творчості. Письменники-романтики під впливом фольклору прагнуть усвідомити і передати глибину народнопоетичного світогляду. У добу романтизму усна народна казка дає поштовх до створення яскравих зразків жанру авторської казки (казки О. Пушкіна, П. Єршова, В. Жуковського, М. Некрасова, С. Аксакова, В. Одоевського, А. Погорельського тощо). Романтичне світобачення В. Крапивіна відбивається в системі персонажів його творів і має вплив на формування неповторного стилю письменника. Романтика для автора виступає

засобом протиставлення буденного життя з усіма його недоліками і пороками: несправедливістю, неправдою, немилосердністю, вульгарністю. За допомогою романтики автор висловлює своє прагнення до піднесеного ідеалу, до прекрасного і гармонійного в житті.

Слідуючи основним принципам розвитку літературної казки ХХ століття, романтичний світогляд автора не може бути таким, що відкидає реальність і повсякденність. Тому творам В. Крапивіна притаманна своєрідне двосвіття: поруч з казковими персонажами і казковими світами, у які потрапляють герої, існує і світ буднів. Однак героя не має задовольняти лише повсякденність, він повинен прагнути досягти інших висот, таких, що вирізнять його з-поміж сірої маси і прозаїчного існування, “<...> у творах В. Крапивіна присутній і пафос романтики, і романтичний стиль, пов’язаний з романтичним методом певними принципами поетики: запереченням прозаїчного, буденного, зверненням до ірраціонального (особливо в останні роки в циклі про Великий Кристал), схильністю до фантастики, зображенням конфлікту героя з оточуючими” [1]. Літературознавці доводять, що світогляд автора, який визначає своєрідність його стилю, керується засадами реалізму та романтизму, що в подальшому вплинуло на формування жанрової специфіки його творів (від казки до соціально-психологічного роману).

На романтичний настрій його творів, але водночас і такий, що не відірваний від реальності вказує у своїй статті Л. Крапивіна, зокрема дослідниця зазначає, що “<...> джерелом отримання людиною життєвої сили є присутність у свідомості романтичного світовідчуття, вираженого в образах казкових світів чи паралельних просторів <...> Використовуючи значення комплексного розуміння паралельності просторів, чарівного сюжету, ідеальності відносин, автор постійно підкреслює прямий взаємозв’язок світу художніх творів з реальністю <...> Таким чином, твори В. Крапивіна не просто вчать піднесено сприймати дійсність, але і є засобом цього піднесення” [5, 219].

На існування в казках та фантастичних повістях двох світів вказує і М. Борисов, зазначаючи, що проза В. Крапивіна складає собою систему паралельних просторів, яка формалізує і сюжетно “узаконює” увесь антураж і “милі серцю” письменника літературні прийоми зображення дійсності [2]. Романтичний настрій творів автора не перешкоджає загостренню в них соціально-суспільних проблем. Критики відзначають, що казки В. Крапивіна не позбавлені питань соціально загострених: взаємовідносин дорослих і дітей, сирітства, злочинності тощо. Тут постає питання людської духовності, збереження моральних цінностей і розвиток позитивних рис характеру. Автор підводить читача до висновку: немає значення, чи ти дитина, підліток, дорослий – ти маєш гідно нести звання Людини. Герої казок В. Крапивіна зберігають риси персонажів фольклорного жанру. Як правило головний герой – хлопчик 12 років, соціально обділений, але з багатим внутрішнім світом, на долю якого випадають різноманітні випробування, з яких він гідно виходить переможцем і не втрачає своїх позитивних рис. Проте на відміну від персонажів фольклорного жанру, де герої статичні, у казках російського письменника вони під впливом життєвих обставин зазнають еволюції, вчинки і

поведінка їх психологічно вмотивовані: “Крапивін ніяких інших реальностей не сповідує, не створює, не добавляє, стверджуючи, що всіх своїх героїв і всі свої сюжети він бере безпосередньо із життя, як дещо типове” [3, 212].

Отже, жанр літературної казки займав у творчості В. Крапивіна досить вагомую роль. Спираючись на основні закони творення фольклорної казки письменник створює свої оригінальні твори. Його казки вирізняються особливою творчою манерою і стилем написання. Творам письменника притаманний глибокий психологізм, поєднання романтичних ідеалів з гострими соціальними питаннями, глибоке проникнення у внутрішній світ дитини.

Література

1. Богатырева Н. Литературная сказка В. П. Крапивина: жанровое своеобразие и поэтика : дисс. ... к. филол. н. : 10.01.01 “Русская литература” [Электронный ресурс] / Н. Богатырева. – М., 1998. – 208 с. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/literaturnaya-skazka-v-p-krapivina-zhanrovoe-svoebrazie-i-poetika>.
2. Борисов М. Владислав Крапивин : космология детства [Электронный ресурс] / М. Борисов // Писатель Владислав Крапивин : официальная страница. – Режим доступа : <http://rusf.ru/vk/recen/index.htm>.
3. Борисов М. Тревожные сказки / М. Борисов // Если. – 1999 – № 3. – С. 207–215.
4. Брауде Л. К истории понятия “литературная сказка” / Л. Ю. Брауде // Известия АН СССР. Серия языка и литературы. – М. : Наука, 1977. – Т. 36. – С. 231–239.
5. Крапивина Л. Идея ценности детства в литературном и педагогическом творчестве Владислава Крапивина / Л. Крапивина // Проблемы образования, науки и культуры. – 2009. – № 3 (67). – С. 216–220.
6. Мешавкин С. Мальчишки Вселенной: штрихи к портрету Владислава Крапивина / С. Мешавкин // Урал. – 1988. – № 10. – С. 177–185.

Анотація

У статті досліджуються особливості жанру літературної казки у творчості В. Крапивіна. Розкривається специфіка творів письменника, які поєднують у собі ознаки фольклорної казки та реалістичних жанрів художньої літератури кінця ХХ століття (повісті, роману). Визначено жанрово-стильові доміанти казок В. Крапивіна.

Ключові слова: жанр, літературна казка, повість-казка, фантастика, двосвіття.

Аннотация

В статье рассматриваются особенности жанра литературной сказки в творчестве В. Крапивина. Раскрывается специфика произведений писателя, которые совмещают в себе признаки фольклорной сказки и реалистических жанров художественной литературы конца ХХ столетия (повести, романа). Определено жанрово-стилистические доминанты сказок В. Крапивина.

Ключевые слова: жанр, литературная сказка, повесть-сказка, фантастика, двоемирие.

Summary

The article deals with the genre peculiarities of fairy tale in the prose by V. Krapivin. The originality of writer's creative works is based on the combination of fairy tale and the realistic genres of artistic literature of XX century (story, novel). The dominant of genre and style of fairy tales by V. Krapivin is figured out.

Keywords: genre, literary fairy tale, story-fairy tale, fantasy, double world.